

ACZÉL GÉZA VERSEI

A repülés félelme

*Néhányat billenünk még
s gépünk a magasságra beáll*

*homlokán vakító kékség
A mélyben laza konstruktivitás*

*Sápadtan ki szólna hogy: félek
felúszva épp a szenny és gond alól*

*Majd zuhan a fémtest
s hull vele a tépett férfikor*

Kedvetlen töredék

*Nekünk már volt emberünk
kitől azt kívántuk holtában,
ne véletlenül üsse el a vonat —*

*S most gyarlók vagyunk megint
ődöngénénk egyre sírod körül
letépett mozdulataidból
meglazult idegeidből*

*hátha feldörög még egyszer
a megnyugtató hang —*

*Az értünk indulatos
helyettünk nyugtalan —*

ÓSZABÓ ISTVÁN

Tilost lépek

*Lányok, lányok,
nádüstökkel havazok,
értem szülemlik sátán.
Arcotok vénséggel írom.
Rátok bajt ádázodom.
Gyászos utamra fogass,
égi-pandúr, nagy lovas.*

*Egyik testén öt határ;
akár tömlőcöt ülnék —
falak közt csúf zsvivány.
Innen el, az út le-fel,
kelepcének vett irány.*

*Átalkodva ha ölel,
másfél milliója — én:
tilost lépek, némulok —
anya, aki visszaínt
nincsen, nincs.
Nézek — ártás ha tekint.*

*Lányok, lányok,
nádüstökkel havazok,
értem szülemlik sátán.
Arcotok vénséggel írom.
Rátok bajt ádázodom.
Gyászos utamra fogass,
égi-pandúr, nagy lovas.*

KRÚDY

FELEDY GYULA RAJZA

KATONA BÉLA

Krúdy és a modern magyar próza

A százados évfordulók, mint a mostani Krúdy-centenárium, sokféle vizsgálódásra és számvetésre ösztönözhetik az utókort. Ezek közül mégis alighanem az a legizgalmasabb, amelyik arra a kérdésre igyekszik választ keresni, hogyan épült be az író teljesítménye az utána jövő nemzedékek munkájába, volt-e folytatása, van-e kinyomozható hatása, él-e egyáltalán öröksége vagy csupán kegyeletlen irodalomtörténeti jelenséggé kövesedett.

Krúdyval kapcsolatban annál jogosabb a kérdés fölvetése, mert sem a tudományos kutatás, sem a kritika nemigen foglalkozott ezzel alaposabban. Csak részben magyarázható ez a Krúdy-filológia elmaradottságával. Legalább ennyire oka egy megtévesztő legenda máig ható továbbélése is. Közismert, hogy Krúdy alakjához és életművéhez milyen mélyen rögzített legendák kapcsolódnak, s ezeket csak a legutóbbi időben kezdte szétfoszlatni irodalomtörténet-írásunk. Elegendák közül az egyik legmakacsabb, s alighanem a legkártékonyabb is az, amelyik mindenekelőtt az író társtalanságát, s az életmű egyszerű és megismételhetetlen jellegét hangsúlyozza. Vagyis azt, hogy Krúdy olyan magányos jelenség, akinek sem elődje, sem utódja nincs irodalmunkban, aki folytathatatlan, akinek művészetéből nem vezet semerre út.

Annyiban föltétlenül igaz ez a megállapítás, amennyiben minden igazán nagy íróra is érvényes, hiszen aligha tagadható, hogy minden jelentős műalkotás egyszerű és megismételhetetlen csoda. Azt is nehéz lenne vitatni, hogy Krúdy meglehetősen társtalan jelenség volt, bár

egyre több bizonyítékunk van arra is, hogy azért nem állt ő annyira elszigetelten korában, mint sokáig hittük. Igaz, hogy nem tartozott csoportokhoz, iskolákhoz, irányzatokhoz, legalábbis olyan látványosan nem, mint ahogyan ezt az irodalomtörténet-írás rendszerezését kedvelő besorolásából, címkézéseiből megszoktuk. Tudjuk, hogy később rajongóiból valóságos kis szekta alakult körülötte. Ő maga azonban nem tartozott semmilyen szektaéhoz, még a saját szektájához sem. Magányos óriás volt, aki nem igazodott senkihez és semmihez, szívósan és eltéríthetetlenül a maga útját járta. Nem ment mások után, de nem is kívánta senkitől, hogy őt kövesse.

Bármennyire igaz is azonban mindez, az is épp ennyire kétségbevonhatatlan, hogy a művészet rejtettebb hajszálcsovéssége révén mégis rengeteg szállal kapcsolódott munkássága a megelőző nemzedékekhez és kortársaihoz egyaránt. Ő is tanult másoktól, s tőle is tanult. Neki is voltak mesterei, s tanítványból később maga is mesterré lett. Hatása később még olyanokon is kimutatható, akikről kezdetben ő tanult.

Nem ismeretlen ma már, hogy a pályakezdő Krúdy nemcsak Jókai és Mikszáth nyomain indult, hanem a századvégi magyar próza — ma már többé-kevésbé elfeledett — alakjaihoz is nagyon közel állt. A tüzetes filológiai vizsgálódások még hiányoznak, de már az eddigi kutatások alapján is teljesen nyilvánvaló, hogy — a nagy külföldi példaképek mellett — milyen sokat köszönhetett Bródy Sándornak, Petelei Istvánnak, Gozsdu Eleknek, Színi Gyulának, Cholnoky Viktornak, különösen pedig Lovik Károlynak.

De amelyeken könnyű lenne kimutatni az induló Krúdynál például a Lovik-reminiszcenciákat, semmivel sem lenne nehezebb igazolni, hogy Lovik később mennyit „visszavett” ebből a korábbi kölcsönből. Utolsó kötetében szinte félreismerhetetlen „Krúdy”-novellákat találhatunk.

Természetesen más írótak, más példákat is említhetnénk, de talán már ebből is érzékelhetjük, hogy Krúdy művészete — akármennyire egyedi és sajátos a maga nemében — nem előzmények nélkül alakult ki, s egyáltalán nem volt annyira társtalan korában, mint sokan gondolják.

Ugyanezt mondhatjuk utókoráról, a folytatásról is. Igaz, irodalmi iskola nem alakult ki körülötte. Furcsa, külön életformájában neki is megvolt ugyan a maga udvartartása, de nem a szokásos értelemben vett író-tanítványok vették körül. Törekvései, művészetének sajátos vívmányai azonban — ha nem is direkt módon hatottak — mégsem enyésztek el nyomtalanul. Sőt, egyre világosabban látjuk, hogy az új regényforma, a modern magyar próza megteremtésében utóró szerepe volt.

Krúdy és a modernség? Az első pillanatban sokak számára bizonyára még ma is meglepőnek tűnik ez a párosítás. Nem csoda, hiszen olyan sokáig nevezték őt megkésített romantikusnak, impresszionistának, a tegnapok ábrándos ködlovagjának, a félmúlt melankólikus hangú énekesének, hogy igazán nem meglepő, ha mindmáig főként ezek a fogalmak társulnak nevéhez és alakjához. Ráadásul aligha tagadhatnánk, hogy ezekben a megítélésekben sok igazság is volt. Kortársai közül alighanem ő kapcsolódott a legtöbb szállal irodalmunk XIX. századi hagyományaihoz, Jókai és Mikszáth örökségéhez. S mégis, művészetét egyre modernebbnek érezzük, s ma már nem tűnik túlságosan merésznek az az állítás, hogy a századelő magyar irodalmában ő tette a legnagyobb lépéseket a modern próza útján, s hogy az ő sajátos művészete mutatja a legtöbb párhuzamosságot a XX. századi európai próza sokat emlegetett vívmányaival.

Kortársai — olvasók és kritikusok — eleinte inkább idegenkedéssel, mint helyesléssel fogadták törekvéseit. Nem azt látták meg és értékelték, ami benne új volt, hanem azt panasztolták fel, ami — a régi beidegzettség szerint — belőle hiányzott. Bírálói főként a cselekmény vérszegénysége miatt marasztalták el, s közben nem vették észre, hogy ennek a ködlovagként félmúltban élő, látszólag visszafelé tájékozódó írónak a tollán a XX. századi modern regényforma sajátos magyar változata született meg.

Természetesen, mindez nem egyik napról a másikra ment végbe. Eleinte, 1900 és 1910 között ő is mikszáthos hangvételű dzsentri-történeteket írt, s nemcsak tematikájában, hanem szerkesztésmódjában, műveinek anekdotikus felépítésében és elbeszélői attitűdjében is mesterét követte.

A döntő fordulat 1910 körül következett be Krúdy pályáján. Addig is írt már sikerült műveket, igazán azonban csak ekkor találta meg saját hangját és saját világát. Pályájának ekkor kezdődő szakaszában alkotta legismertebb, legjellegzetesebb műveit, a *Szindbád-novellákat* és *A vörös postakocsi* című regényt, valamint ez utóbbi folytatását.

Ezekben a novellákban és regényekben teljesedett ki igazán Krúdy művészete, s ezek a művei rokonítják őt leginkább a XX. századi próza nagy világirodalmi megújítóival is. Főként Proust, Joyce, Virginia Woolf és Giraudoux nevét szokták vele kapcsolatban emlegetni. Hangsúlyozni kell azonban, hogy amikor ezeket a külföldi kortársakat idézzük, nem konkrét irodalmi hatásokra gondolunk. Krúdy nem volt „irodalmi író” abban az értelemben, ahogyan Andy Kosztolányit annak nevezte. Irodalmi műveltségét jórészt ifjúkorában szerezte, amikor valóban rengeteget olvasott, de többnyire akkor sem a kortársi moderneket, hanem Mark Twaint, Dickens, J. K. Jerome-t, Sue-t, Puskin, Gogolt, Turgenyevet stb. Proustot és

társait legfeljebb hírből ismerte, de hírből is inkább csak később. Amikor a Szindbád-történetekkel és *A vörös postakocsival* ő kialakította a maga sajátos elbeszélő formáját, a később híressé vált külföldi mesterek még pályájuk elején jártak, s ismert nagy műveiket csak jóval később alkották meg.

Irodalmi hatások vagy átvételek helyett így legfeljebb párhuzamosságról lehet tehát beszélni, s Krúdy vívmányainak előzményeit sokkal helyesebb a századvégi magyar próza fejlődésében, fokozatos átalakulásában, jól érzékelhető lírizálódásában keresnünk, mint a külföldi mintákban.

Mindez azonban nem teszi indokolatlanná vagy fölöslegessé ezekben a hasonlóságoknak, illetve párhuzamosságoknak a vizsgálatát. Sőt, ellenkezőleg. Épp azáltal válik igazán izgalmassá a feladat, hogy ezúttal nem egy külföldön született irányzat vagy törekvés hazai adaptációjáról van csupán szó, mint annyiszor irodalmunk történetében, hanem egy szuverén nagy művész olyan teljesítményéről, amely a XX. századi próza világirodalmi megújulásával teljesen szinkronban ment végbe, vagy — ha csak néhány évvel is — meg is előzte azt.

Mire talált rá Krúdy már 1910 körül írt műveiben, miben látjuk tehát rokonosságát az említett külföldi kortársakkal? Mindezekelőtt abban, hogy mint azok, ő is feloldotta az epika hagyományos formáit, elmosta az elbeszélés időbeliségének határait. Múlt és jelen állandó együttesét, egymásba játszását, vibrálását teremtette meg. Az epikát lírával telítette, s műveiben a cselekmény helyét az emlékezés foglalta el. Nem eseményeket ábrázol, mint a hagyományos XIX. századi regényírók, hanem hangulatokat, látomásokat, emlékeket mond el utánozhatatlan gordonkahangon, de ezeket sem a történés időrendjében, hanem az emlékezés másfajta, sajátos belső kapcsolódásának, összeszövődésének, egymásba illeszkedésének és rétegződésének törvényei szerint felbukkanó kiapadhatatlan asszociáció-hullámokban. S mindez olyan gazdag képi nyelven, amely az impresszionizmus, szimbolizmus és a szecesszió minden eredményét magába olvasztotta, sőt helyenként már-már a szürrealizmus merészebb leleményeit is felcsillantja.

Ezekkel a sajátosságai, prózájának ezekkel a nálunk így, együtt akkor még ismeretlen és szokatlan vívmányaival vált Krúdy a modern magyar prózaírás elindítójává, s későbbi legnagyobb inspiráló-jává.

Pályája elején ő is Jókaitól és Mikszáthtól indult, a 10-es évektől kezdve azonban mégis az ő munkássága révén bontakozott ki a Jókai—Mikszáth—Móricz vonal mellett elbeszélő irodalmunk fejlődésének egy új lehetősége. S ha sajátos történelmi helyzetünkben kö-

vetkezően hosszú ideig a móríci út maradt is prózánk fő iránya. Krúdy kezdeménye sem maradt követők nélkül, szinte minden korzakban akadtak folytatói.

A valamivel fiatalabb kortársak közül alighanem *Tersánszky Józsi Jenő* munkássága mutatja a legtöbb belső rokonságot Krúdy művészetével. Lehet, hogy ez nem annyira valamilyen közös irodalmi programhoz való szándékos igazodás révén, mint inkább a nagyon hasonló írói alkati és életforma következtében alakult így, az eredmény szempontjából azonban ez tulajdonképpen mellékes. Természetesen Tersánszky is szuverén alkotó, aki saját világot teremtett, de ez a világ — minden különbözősége ellenére is — Krúdy kozmoszához közelében foglal helyet.

Tudatosabb, s talán programszerűbb is a kapcsolódás *Márai Sándor* részéről, akinek vitathatatlanul fontos szerepe volt Krúdy első reneszánszának elindításában a 40-es évek elején. Részben az ő nyomán, részben világirodalmi példaképeik hazai megfelelőjét keresve, jutott el Krúdyhoz a Nyugat harmadik nemzedéke, a későbbi Ezüstkor gárdája. A legbeszédesebb példa itt *Sötér István Fellegjárás* című regénye, de *Rónay György* és *Jékely Zoltán* munkásságában szintén fellelhetők a nem is titkolt mester inspirációi. De hogy a belőle induló sugárzások nemcsak az Ezüstkor íróihoz jutottak el, bizonyítja a vajdasági *Herceg János* példája, akinek *Tó mellett város* című regényében nem lenne nehéz kimutatni Krúdy-ösztönzéseket.

A felszabadulás után egy ideig nem kedveztek a körülmények az ilyen típusú írásművészetnek. Így nemcsak a folytatás látszótt elapadni, átmenetileg maga Krúdy is háttérbe szorult. Az 50-es évek végétől azonban fokozatosan feloldódtak a szűkkeblű, benítő kötöttségek, s nemcsak az olvasóközönséghez jutottak el művei, írónk közül is egyre többen találtak rá újra Krúdyra.

Itt nemcsak azokra kell gondolnunk, akiknél Krúdy hatása egészen direkt módon érvényesült, mint például *Féja Géza* vagy *Koroda Miklós*, hanem szinte mindazokra, akik a kifejezés új lehetőségeit keresték.

Mai irodalmunk, s ezen belül prózánk is, erősen differenciált, sokarcú, sokféle törekvés érvényesül benne. Íróinknak megnőtt a kísérletező kedv, s a korábbinál jóval szorosabb a világirodalom befolyása is. A fejlődési tendenciákat egyre nehezebb egy-egy konkrét személyhez kapcsolni. Mégsem tartjuk túlságosan merésznek azt az állítást, hogy Krúdy egyike azoknak a klasszikus íróinknak, akik leginkább jelen vannak mai írónk művészetében.

Nem szolgai követésre kell itt természetesen gondolnunk, nem meghatározott stílusajátosságok átvételére, hanem a mai magyar próza tekintélyes részét átható írói magatartásra, az író és a valóság átértelmezett viszonyára, az ábrázolás átteleesebb jellegére, a művek erőteljesebb lírai töltésére, az idősíkok merészebb váltásaira stb.

Mindezt természetesen nemcsak Krúdytól tanulhatták írónk, mégis aligha tévedünk, ha a mai magyar próza inspirátorai között az eddiginél lényegesen nagyobb szerepet és jelentőséget tulajdonítunk neki.

PANEK ZOLTÁN

Krúdy Gyula ezeregy szerelme

Kolozsvári Papp Lászlónak

Valamelyik „tavasz közeledését kékes árnyékkal jelzi a hársfa” — írja Krúdy Gyula, aki a vörös postakocsik fuvarlevelét kiállító összel született, Szindbád nevű ikertestvérével egyidőben, talán mindössze néhány perccel később, amiből mindjárt száz esztendeje csendes viták vannak, megmagyarázhatatlan nyugtalanságok, pedig „aki leigazza a vágyakozást, amit nehéz legyőzni, arról lepereg a fájdalom, miként a vízcepp a lótvészlevélről”. * Im már száz esztendeje — születésétől — áldott ő az ő asszonyai között. Hogyan, még csak száz éve? Mintha csak tegnap történt volna minden. O. Nála és vele majdnem minden tegnap esett meg, a holnapi és holnaputáni csodáknak is múlt idejű ízük van. Mégis a folyamatos jelen az ideje, mert az ember annyi idő, ahányszor éber álmában szerelemmel fordul egyik oldaláról a másikra. Testi látszat-halála idején üres pénztárcájából elfelejtette kifizetni az éppen esedékes villanyszámlát, de már jóval azelőtt elhatározta, és így is tett: „Egy fa alatt ülök az erdőben, s azt gondolom magamban, amit akarok.” Utókor: futó por — figyelmetlenhette volna őt is Kosztolányi Dezső, de hát ismerte ő eléggé a nyíri homokon termő álmok természetét, az európai porfelhők mögött húzó-dó viharok képmutató békéjét, a világot, amely por hint a látók szemébe. Bizonyára lesz olyan utókor, ahová be sem teszi majd a lábát. Ha csak a félelmetesen közeledő és meglehetősen sivárnak ígérkező gép-világ-utókorba nem, ahol százkötetes álmofejtő „álmoskönyvb”,

a több ezer éves álmatlanságban szenvedő emberiség egyik előrevetített látomása is kevésnek bizonyul majd az ismét szükséges, álmódolni is tudó emberre váláshoz. Ha a Holdban Szent Dávid hegedült, akkor itt a Földön Krúdy Gyula gordonkázik —, hogy az elcsépelet hangulati hasonlatot valamelyest művei távlatának arányaihoz igazítsuk. De hát őt hervadón-megújuló és kitartóan-elhaló szerelmei jogán nem lehet még az általa föltalált vörös postakocsiba sem „beskatalyázni”. Krúdy Gyula az az író, aki nem a hőseit, hanem az olvasóit, egyre sokasodó rajongóit leplezi le: az ember örök álmiaihoz nosztalgiasan ragaszkodó utódait, Minden jog a szerzőé, a hívek toborzásának joga is, már csak ez: a legtöbb. „Megfogjuk egymás kezét, és egy percig vagy egy óráig azt hisszük az ódon, sárga épületek között, hogy szeretjük egymást, tehát jogunk van az élethez.” Mintha egy ismeretlen-ismerős családi képesalbumban lapozgatnánk, miközben, észre sem vesszük talán, de végül csak észre kell vennünk: a metafizika borzongatóan ismerős-ismeretlen gyönyörűségével ismerkedünk. „Oh lassan szállj és hosszsan énekelj, Haldokló hattyúm, szép emlékezet!...” — írja Petőfi a *Tündérlámban*, Krúdy Gyula „szép emlékezete” ezeregy szerelmét őzi. Közűk, első helyen, az anyanyelvet. Mint az igazán nagy művészek, erről szemérmesen hallgat, ezen „csak” beszél, fáj, lélegzik, visszaidéz, megfigyel, tündönik, magányába vonul, derül, szerelmet vall: é! Teremt —, ha jól ment a munka, naponta egy ívnyi írást —, és már egyetlen mondat erejével is világót: „Olyan volt a behavazott tájon a kis éppélet, mint egy túlvilági emlék, amelyet égi utasok hagytak hátra, miután egy éjszakát e vidéken töltöttek”. Ezen utasok közül az egyik mindig a valamelyik sejtelenen szép nő, aki nagyon is földi bánatokkal éli végtelen vágyakozásában a lét lehetetlen szerelmeit. Aki tudja, természetesen együtt Rezeda Kázmérral, Alvinczi Eduárdal, Szindbáddal együtt tudja: „A szerellemnek azon napjai felejthetetlenek, midőn teljes bizonyossággal egyik sem tudja, hogy mi történni körülötte.”

Pedig az örökös bánatpoggyással szerelemben utazó férfiak már azt is sejtik, gáláns iróniával rajzolgatják a minél későbbi jövendő körvonalait: „Vajon ki nem szégyenlené nagyapa korában, hogy egykor egy nő házróz kutyájának nevezte?” Mert bármily hosszú százedek élének is e hősök a szerelem képzőlet-terében és képzőlet-idejében, a valóságban egyszer: „Elkopik a térd rózsaszínű bőre, megrikk a haj, és a szenvedély vackára fekszik, mint a fáradt vadász-kutya”. Forró gyöngédség lüktet Krúdy Gyula minden metaforájában. Nem is gordonka-hanghoz, inkább orgonamuzsikához hasonlít a mű. Johann Sebastian Bach végtelen fűgái, s szólnak a szavakban, hisz nép nyelvén, bensőséges fénykörben, a lélek mélyére világító fájdalommal, hogy a pontosság diadalalmával hozza fel onnan, mondja el és ki az emberi lét lehetséges értelmét: „Majdnem olyan lealázó a halál kocsjára ülni, mint a rendőrség tolonkocsjára. Élni kell! Pírospan, nap sütésben, hofúvásban, csendes szobában és mély pincében: csak élni.” „Kis nép nyelvén”: már másoknak is megjárta az eszét, mi lett volna, ha Krúdy Gyula valamely világnyelven ír? Nos, hogy ne bonyolódjunk fölösleges és amúgy is lehetetlen összehasonlításokba, amelyek messze vezetnének (és immár hiába), elégedjünk meg ennyivel: akkor egy ugyanolyan formátumú művészi fordítóra lett volna szükségünk, hogy a magunkénak mondhassuk, ez pedig szinte elképzelhetetlen. A világirodalom nemcsak a világnyelveken írt irodalom már rég. Krúdy Gyula százéves létét, vagy ha úgy tetszik: százéves magányát, elbájtolt olvasók veszik körül, akik közül bizonyára sokan értenek vele egyet ebben is: „Nem is érdemes másképpen felfogni az életet, mint egy nő gondolatvilágán át. Szeszélye: végezt; kívánsága; elháríthatatlan parancs; sóhajtsa: útrakerelés a szentföldre csodátevő olajfa-ágért; sírása: gyilkosság; és ölelése: kárhózat vagy mennyország...” Legyünk az írón (és önmagunkon) emuláon elfogultak, finom humorától és iróniájától elbűvölni szerelme-rek részrehajlók, idejéből, az elvárásoltból időnkbe, az élet újabb varázslataiba gyöngéden zökkenők, mert vele és általa nem feledhetjük: „nem szabad oly nagy feltűnést csinálni az életből, mint a lírai költők”. Ember az embernek, ha olykor és biztosan farkasa is. azelőtt és azután letagadhatatlanul, kikerülhetetlenül osztályos társa is. egymás sorsában akaratlanul is osztozunk. Ezt, aki magyar olvasó, legelőbb és felismerő villámlással egyik, ha nem a legnagyobb lírai költőnk: Krúdy Gyulától tudja. Csodálatos, ahogyan elhatároja magát az elválaszthatatlan nőtől: „Bfzzunk a nőben próba nélkül, mert a választóvizet csak az arany állja.” Zene ő, hol komoran-költő, hol vidáman-öldő, hasonlíthatatlan és az elmúlt századokból az eljövendő századoknak leszárt zene, nem ám az andalításra, de mindenképpen korszerűen halló füleknek és a jövő századokra kitaruló szíveknek való, a lélek vártalan és kiszámíthatatlan mozdulatait lekötöző zene, amely nélkül a legszűkebb szenvedélyű szerelm, a legjobban emlékező is csak dadogna magyarul. Ő a nőben az élet lehetséges folytatását és változatait, a jövendőt, magát a továbbadó életet tisztelte. Hogy kissé ómódián, hogy a keresztes-lovagok stílusában, hogy a saját keresztjét hordó emberek büszke alázatával? Az álomlovagokat, az álmódzókat, de még az álmódókat is mindig félreértette a sivárság tétjén izguló hétköznapiság, a lehetséges és nem is olyan ismeretlen elvadás szemlélet. Krúdy Gyula az az író, akinek művében még a legelvetemültebb alakok szájából sem hangzik el a nő ellen valamely durva szó. Különös dolog ez, mert ha jól meggondoljuk, élete és az emberiségről alkotott véleménye lényegében csupa megbocsátó keserűség, ha úgy tetszik: kiábrándultság, ugyanakkor az éltető ábrándok fel-